

63. ԴԱՐՄԱՆԱԳՈՂԻ ՃԱՄՓԱ

Մեծերն ասում են՝ մի ձսեռ ուրիշ երկրից մեր երկիրը մարդիկ են եկել, որ իրանց սոված անասունի հոմա խոտ տանեն, խոտ ըլել չը, դարման են գողացել: Լիսը բայ ըլերու վրա լա ըլել, վռապել են և ճամփին շաղ տալով գնացել են, էդ ճամփեն կոչվել և Դարմանագոլի ճամփա:

64. ԿՆԱՐԱՐ ԿԱՄ ԿՆԴԱՐԱՐ

(Թումանյանի շրջան, Օձուն գյուղի մոտ)

Ուկունբարի ձորի փեշին մի տեղ կա, որ տեղացիք Կնարար են ասում, մենք՝ Կնդարար: Ծերերը պատմում են, որ ժամանակին էդտեղի ջուրը բուժիչ հատկություն և ունեցել, ծանր հիվանդները եկել են, խմել, լողացել, առողջացել են: Դրա համար էլ ժողովուրդը էդ տեղին կենդանարար անունն և տվել, տեղական տառադարձությամբ՝ Կնարար:

Ժողովրդի մի մասն էլ պատմում և, որ արարները հասել են Լոռի, գորքի մեջ հիվանդություն և առաջացել, ենդով էլ բժշկություն ենքան չի էլի. հիվանդներին մեկուսացրել են, տարել Կնդարար հանդամաք, ժողովրդին թողել չեն ելք ու մուտքը, էդպես էլ հիվանդներն ինքն իրան բուժվել են:

65. ՉԱԹԻՆ ԴԱՂ

Չաթին դաղ պարսկերեն նշանակում է դժվարին սար: Պարսիկները սարերի մի շարք այդպես են կոչել, որովհետեւ չեն կարողացել ենտեղ պատապարված հայերին հետապնդել, ճնշել, ցեղը կտրել: Մարդիք

ծապան են կապել թեք տեղը բնօրանալու հըմա: Մեծերի ասելով հայերին էդ սարերի լարն ու անտառներն և պաշտպանել: Ընդիքարք շինած եին սանդեր կան, էրկանքներ կան, մարդիկ հացաեատիկ են աղացել: Նրանց սնունդը գլխավորապես կորեկն և ըլել, վարի անտառի կանանչն ու մեյվան: Դեռ ըսօր էլ ասեն տեսակի վայրի մեյվա կա էդ անտառներումը, և ժողովուրդը օգտագործում և:

66. ՀՈՌՈՄՍԻՄԻ ՀԱՆԴԱՄԱՍԸ

(Թումանյանի շրջան)

Պարսիկները որ Չորագետը գրավում են, հայերը աղ ու հացով գնում են աղաքները. խնդիրք են անում, որ դաւսի հողերը բախշեն իրանց, թե չէ սովից կկոտորվեն: Պարսիկները պայման են դնում, ասում են՝ բերեք մեր փահլեանը ձերի հետ կոխ բռնացնենք, թե մերին հաղթեց՝ կբաշխենք, թե չէ՝ սալ չենք:

Չորագետում մի դռաղ կին և ըլրմ՝ անունը Հոռոմսիմ. մի անգամ գամեջը կթելիս հայվանը պոչով խփում և սրան, աս ջգրվում և, գոմջի ճակտին հենց տալիս և, գոմեջը գլխի վրա պտիտ և գալի, վեր ընգնում: Գալիս են էս Հոռոմսիմին խնդրում են, որ պարսիկների փահլեանի հետ կոխ բռնի: Հոռոմսիմն ասում և. — Ես հայ եմ, նա պարսիկ, իմ ջանը նրա ջանին կպցնել չեմ, էրկուսիս էլ մինչև կոնատակիրնուս թաղեցիք, ենքան իրարուց հեռու ըլենք, որ մեռակ ձեռներս հրարու հասնի, իրար ձեռից բռնենք ու քաշենք, տեսնենք, ով ում դուրս կքաշի՝ նա էլ կհաղթի:

Ըտենց էլ անում են: Հոռոմսիմը մի երգեն ձեռնուց և քաշում ձեռը, մինչև արմունգը պինդ կապում և, բռնում և պարսիկի

կոնիցը, հենց քաշում ա, որ դրան դուրս ա հանքմ ու քցում էն կուռը:

Պարսիկները թողնում են, հեռանքս են, հողերն էլ սնում են հայերին, Բանդամասի անունն էլ սնում ա Հոռոմփաի հանդամաս:

67. ԱԳՌԱՎԻ ՎԱՆՔ

(Թումանյանի շրջան, Դսեղ գյուղի ծայրին)

Դսեղի ձորի սուրբ Գրիգորի վանքը սարքելու վախտը ժողովուրդը նստում ա հաց ուտելու: Մեծ պղնձից ճաշ են լցնում, էս վախտը մի ագռավ ըսկսում ա պղնձի վրա պտտվել, մարդիկ նրան հասկանում չին, ագռավը ինքը իրան գցում ա պղնձի մեջը: Պղնձի ճաշը շուռ են տալի, տենում են օձը սիջին սատկած: Ագռավի համար մատուռ, վանք են սափքում, որը մինչե հմի էլ կա և կոչվում ա Ագռավի վանք:

68. ԳՁՐԱՎԵՐ

(Գուգարքի Հասգաչիման գյուղի մոտ)

Ասում են, թե այս ավերակների տեղում առաջ գյուղ է հղել, որն ունեցել է շատ դաժան մի գլիր: Հարկ հավաքելիս, զորակոչի կանչելիս և ուրիշ առիթներով գլիրը այնքան է նեղում գյուղացիներին, որ նրանք ստիպված թողնում են իրենց տունն ու տեղը և հեռանում գյուղից: Ժամանակ անց, երբ գլիրը ծերանում է և սգում. որ մեռնելու օրերը մոտեցել են, որոշում է նորից սարսափ ապրել գյուղացիներին: Կանչում է գյուղի քահանային, հաղորդություն ընդունում և պատվիրում է նրան մեռնելուց հետո իրեն թաղելու փոխարեն, կախ տալ մի րարձր ծառից: Երբ գլիրը մեռնում է, քահանան կատարում է նրա պատվերը: Մոտակա գյուղերի բնակիչները տեսնելով ծառից կախված գլիրին, ուրախանում են և հավաքվելով նրա դիակի շուրջը՝ պար են բռնում ու երգ ասում:

Այդ ժամանակ ծառի մոտով անցնելիս է

լինում սովորով: Նկատելով կախված գլիրն և կարծելով, որ դա գյուղացիների արածն է, նա հրամայում ա այրել գյուղը: Սովորվի երանանը անսիջապես կատարվում է: Դրանից հետո գյուղատեղի ավերակները կոչվում են Գլրավեր:

69. ՕՄԱՐԻ ՁՈՐ

(Թումանյանի շրջան)

Լորուտ գյուղի մոտ մի ձոր կա, որ կոչվում է Օմարի ձոր: Օմարը Եայտնի ավազակապետ էր: Նա իր խմբից 4 հոգի վերցնում, գալիս է Լորուտ և հինգ գեղեցիկ հարսներ է պահանջում: Գյուղի քահանան կազմակերպում է գյուղի մարդկանց և ինքր դուրս է գալիս գյուղից: Գյուղացիք Օմարին տանում են իրր պատիվ տալու, որ հասնում են գյուղի կենտրոնը, կրակոցներ են լսվում, Օմարը ուրախացած րացականչում է. «վուր, վուր»: Նրա «վուրը» ապդանջան էր՝ նշանակում էր սպանեցեք հայերին: Հենց որ Օմարը «վուր» է անում, գյուղացիք սրան էլ են սպանում՝ քարշ տալով տանում են գյուղի մոտիկ ձորում թաղում, դրանից էլ ձորը ստանում ա Օմարի ձոր անունը:

70. ԱՅԳԵՀԱՏ ԳՅՈՒՂԻ ՀԻՄՆԱԴԻՐ

ՇԱՀՎԵՐԳՅԱՆԻ

ԱԶԳԱՆՎԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Արապը իր երեք որդիների՝ Իսպիրի, Թաթուլի և Ղոխիսի հետ Բժնիում սպանում են իրենց քրոջը առևանգած պարսիկ խանին, հեռանում են այդտեղից, գալիս են Լոռի և բնակություն հաստատում Քոբեքա վանքի մոտ: Այստեղ էլ մահափորձ է կազմակերպվում պարսից շահր դեմ, եղբայրները փրկում են նրա կյանքը: Շահն իր ապատարարներին ազնվական կոչում է շնորհում, ապատում հաղկատվությունից, պարգևում է Այգեհատի տարածքը որպես սեփականություն: Այս դեպքը առիթ է հան-

դիսանում Շահվերդյան ազգանվան (շահի տված), որով կոչում են հետագայում Արաւիկն և նրա երեք որդիներին:

Գլուղայիները պատմում են, որ մինչև մեր դարասկիպը Շահվերդյանների տանը պահպանվում էր Շահի տված երասանֆարսանը սագադաթի վրա գրված, իսկ Գլուղի գերեզմանոցում կան այդ տոհմի շիրմաքարերը:

71. ԽԱՆԲԵԳՅԱՆ ԱԶԳԱՆՎԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Էրպրումում մի խելացի, աշխատասեր, հնարամիտ մարդ է լինում, Ներսեսյան ազգանունով: Էս մարդը աշխատում է խանի մոտ, ղեկավարում է նրա ողջ տնտեսությունը, օրեօր, տարեցտարի կրկնապատկելով նրա նկամուտը: Խանը մեծ հարեմ է ունենում. նրա գործը սկսվում և վերջանում է հարեմում:

Խանը հանձինս Ներսեսյանի տեսնում է իր լավագույն հենարանին և որոշում է նրան իրեն ապգակից դարձնել, հավատը փոխել սալով: Խանը Ներսեսյանին ճաշի է հրավիրում, հյուրասիրում է և ասում, որ ուզում է նրան կալգել իր գործերի ղեկավար, նրա ընտանիքը, որդիներին նկուղից հանել, րարձրացնել երկրորդ հարկ և նրա հարեանությամբ սպրիլ ինչպես հավասարներ: Լյս թողորը մի պայմանով՝ որ հավատը փոխի: Մտածելու ժամանակ է տալիս և սպառնում, որ եթե իբ առաջարկը չընդունի՝ կգլխատի: Որոշված ժամկետին խանը իր մոտ է կանչում Ներսեսյանին և հարցնում է պատասխանը: Սա ասում է, որ իր ապգը չի ուրանա: Խանը սպառնում է հրապարակավ գլխատել. հայր չի ընկրկում: Խանը հրաման է տալիս նրան կապել հրապարակի մի ծառից, հավաքել է տալիս ժողովրդին, Ներսեսյան ընտանիքը, հարցնում է.

— Համաձայն ես փոխել հավատդ ու ապգանունդ:

Հայը պատասխանում է՝ ոչ: Խանը սպառնում է հայի գլուխը կտրել տալ և իր առաջարկը կրկնում է մի քանի անգամ: Հայը մնում է անդրդվելի: Խանը սարսոռում է նրան կենդանի կտոր-կտոր անել, սկսելով քթից: Դսեհիձը կտրում է հայի քիթը, սա չի ընկրկում. խանը հրամայում է և դսեհիձը կտրում է ականջները: Հայը ասում է. — Գլուխս էլ թոցնել տուր, սեկ է՝ հավատս չեմ ուրանա:

Խանը պայրացած հրամայում է արձակել կապերը, թողնել նրան անքիթ ու անականջ ման գա, որ իմանա, ինչ է նշանակում շարժել խանի պայրույթը, և արեամարհանքով, ծաղրանքով նրան ասում է.

— Դու իմ ապգանվան կարիքը չունես, էդպես դու իման էլ ես, ընկ էլ ես:

Դրանից էլ առաջ է գալիս Խանուրեգ Խանբեգյան ազգանունը, որը իրենից հետ Հայաստան են գաղթում այդ հայի որդիները:

72. ԱՂՎԱՆՅԱՆ ԱԶԳԱՆՎԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Մեր պապերի սրտամելով մեր ապուպապը Աղվանստանից ա էկել Լոռի: Աղվանստանում մեր ապուսրսսին որ սպանել են, իմ ապուպապի կինը ունեցվածքը ծախել ա, ոսկի դարձրել, էրկու ըրեխին առել ա, փախել, որ երեխանց էլ չսպանեն:

Էկել ա, էկել, ճամբին մի էրեխեն ա մեռել, հասել ա Օձուն, մեկել էրեխին նոքար ա տվել մի հարուստի, ինքն էլ չլերով է փաթաթված ըլել, ոսկիքը շանց չի տվիլ, ապրել է մի աղքատ տան մեջ մինչև տղին մեծանա: Եդ կնգանը Օձունում ասել են չուլլու կնիկը, երբ որ տղին պսակել է, ոսկիները մեջտեղ ա հանել, մեծ ապուտնտեսություն դառել, բայց անունը մնացի ա Չուլլվանց: Հետագայում իրա հկած երկրի անունով Աղվանյան ա գրվել, համա գեղացիք ասել են Չուլլվանց:

**73. ԱՅԲԵԿՑԱՆ ԱԶԳԱՆՎԱՆ
ԾԱԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ**

Այբեկյանների գեղաստանը չքավոր ա ըլել, թիւ ծանր ա ապրել, բայց ազգի ներկայացուցիչներն իրենց պահել են արժանապատվությամբ ու հարստութեամբ: Դրա համար էլ կատակով նըանց մասին ասել են. «Այ բեկը», դրանից էլ սնացել ա ազգանունը՝ Այբեկյան:

**74. ԲԵԿԹԱՇՑԱՆ ԱԶԳԱՆՎԱՆ
ԾԱԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ**

«Պատրոնիս ոեխը վինձ ա ըլել, ուշունց տվան ա ըլել, հպարտ ա ըլել: Տասնեինգ հատ էջ են ունեցել, նոքար են ըլել պահելիս: Դրա հընա Բեկթաշյան են ասել՝ յանի թե շաղ տւոդ»:

75. ԳՈՒԳԱՐՔ

Գուգարք կամ Գուգարաց աշխաբե տեղանունն առաջացել է Գուգ, որ նշանակում է ուսմիկ և Գուգազ, այսինքն՝ ուսմական միախորում բառերից:

Գուգարք նշանակում է ուսմիկ մարդիկ կամ ուսմիկ ցեղեր, իսկ Գուգարաց աշխարհը՝ ուսմիկ մարդկանց կամ ուսմիկ ցեղերի երկիր:

76. ԿԱՆԳԱՌՔ

(Նոյեմբերյանի շրջան)

Կանգառքը Գուգարքի ծայրամասային նահանգներից է, այն տեղը, որտեղ կանգնեցվել է թշնամու առաջխաղացումը:

Կանգառքը նշանակում է պաշտպանության դուռ: Ալլանների արշավանքը կասեցվում է Կանգառքում և հայոց Տրդատ 3-րդ թագաւոխըն այստեղ ամուսնանում է ալրսների արքայադուստր Աշխենի հետ:

77. ԿՈՂԲ

*(Նոյեմբերյանի շրջան,
Նախկին անունը Բարանա)*

Երբ լեզգիները հարձակվել են, գյուղի քահանան ժողովրդին հավաքել է բերդանման պարիսպներով շրջապատված եկեղեցու մեջ: Ջենքը նոր ա ստեղծված եղիլ, և ստեղծող վաբաետը եղել է հենց ինքը՝ քահանան:

Նվաճողը գյուղի վրա հարձակվել է գուռնայի և դիողի նվագով, հույս ունենալով, որ այդ ձեով խուճապի կենթարկի բնակիչներին և կգրավի գյուղը: Ջորքի վրա եկեղեցու լուսանցքից արձակված առաջին գնդակը խրվել է գուռնայի փողի սեջ:

Լեզգիները իրենք են խուճապի մատնվել, տեսներով, որ էստեղ ուժեղ դիմադրություն կա, ժողովրդի մոտ կամք ու պենք կա, փախել են: Նրանց փախած ճանապարհը կոչվում ա «Լեզգու կածան»:

Գյուղը շրջապատված է լեռներով, բոլոր կողմերից փակ է, կողք է, դբա համար որևէ նվաճող չի կարողացել գրավի: Ժողովուրդն իրա պատասպաւրությունը, ամբողջությունը գտել է այդ լեռների մեջ ու այն կոչել Կողք:

78. ՂԱԼԱՁԱ

(Նոյեմբերյանի շրջան)

Առաջներում գեղի անունը եղել է Ռխաձոր, գնդն էլ բերդի կշտին ա ըլել: Ժողովուրդը մղորութին էրն անըմ, ամառը դագա էին ջինըմ, մեջն ապրում:

Պարսիկները որ եկել են, ժողովուրդը փախել է, մտել բերդը: Պարսիկները ջուրը կտրել են, ասել են. «Լարս աջ» (բերդի դուռը բաց):

Դրանից եդր գեղի անունը դառել ա Ղալաչա:

79. ՂԱԼԱՋՍ. ԲԵՐԴԸ

(Նոյեմբերյանի շրջան)

Ղաղաշա բերդը շինում էին, շինում՝ քանդվում էր. իմաստուններն ասում են. որ թե սի տղա երեխա դնեն պատի մեջը, չի քանդվի. տղեն էլ սիստորիկ պրտի ըլի:

Վերցնում են մի տղա են դնում պատի սեջ, պատում են: Տղի ձենից վրա հասած սերը պատվում ա բերդի բոլորը, գոռում-գոչում, մապերն ա պոկոտում, բայց ոչ ոք ուշք չի դարձնում վրեն:

Վշտից պղկոտում ա ծծեըը, բերդի պատովն ա տալի: Պատը արնոտվում ա, և եղ արունից մնում ա նամ:

Ըսօրիս էլ բերդի պատին էրկու տեղով մուգ խոնավություն կա:

80. ՂՈՇՂՈԹԱՆ

(Նոյեմբերյանի շրջան)

Ղոշղոթան գյուղի տեղում ժամանակին հայի ու թուրքի վեճ էր: Մի հայ Բուրջ բարի անըմով էկել ա ըստի մնացի, գեղատեղը չի տվել թուրքին: Թուրքը ճաղը կտրած ասելիս ա ըլել «ղոշղոթանրին», այսինքն՝ լծիր գուրթանըդ, հաղթությունը քունն ա, գեղատեղը քունն ա:

Գյուղի անունը մնացել ա Ղոշղոթան:

81. ՍԸՐԲ ՍԱՐԳԻՍ

Աթենքի թագավորը գրություն ա դարգում հայոց թագավորին, թե քառասուն հազար ջան դալգի, անաստվածները մտել են իմ եողը: Հայոց թագավորը մտածում ա, թե ինքր որ քառասուն հազար ջան դարգի, եողը կրացվի: Խորեհուրդ ա անում, Սարգիս անունով մեկը առաջ ա գալի, ասում ա. — Եռեսունինը իմ ասած տղեք տուր, ես էլ եետը քառասուն, գնամ քառասուն հազար ջանի գործ կատարեմ:

Թագավորը տալիս ա. սա գնըմ ա: Գնըմ ա. հասնում Աթենք. ներկայանում ա թագավորին. ասում ա. — Ես քառասուն հազար ջանի գործ կկատարեմ:

Թագավորը կովի ա դարգում. սա իրա խոստումը կատարում ա: Հույների թագավորը ստածում ա, որ սըրանց քառասուն ջանը էսքան գործ արեց. բա քառասուն հազարը ինչ կանի: Որոշում ա էդ մարդկերանց գրուխը տալ: Բաղաքի մեջ չի կարում սպանի, կանչում ա նազիր-վեզիրներին, ասում ա. «Ամեն մեկդ ձեր աղջկան Կուլի կնության տաք դրանցից մեկին ու ամուսնությունից եետո ձեր սղոխները հարմար մոմենտ գտնելով, պտի իրանց մաղդկանցը ապանեն»:

Թագավորը իրա աղջկանը՝ Նունիկին տալիս ա Սարգսին: Մի քանի վախտ ապրելուց եղը Նունիկը Սարգսին ասում ա. — Ես քու եետ անկեղծ եմ, եորս նայատակն էս ա:

Սարգիսը հարց ու փորձ ա անում ընկերներին, տենում ա, որ ոչ ոք մի բան էրու գիդեն ոչ, մենակ Նունիկն ա անկեղծ: Սարգիսը հայտնում ա թագավորին, որ ֆորսի են տուս գալի, Նունիկն էլ ինդրում ա հորը, որ ինքն էլ եետները գնա որսի: Բաղաքից դուրս են գալի դեպի հայրենիք, էլ դրանց թուրք քյար չի տնի: Գարով հասնում են Դվալի ձորը, բուք ա անում, թիփի, Նունիկը խեղտվում ա, մեռնում: Նունիկին թաղում են Կուրթանի բլրին, իրանք գնում Լոռի բերդը: Սարգիսը որ մեռնում ա, թաղում են Նունիկի կողքին, էդտեղ եկեղեցի կառուցում, անունը դնում են Սըրբ Սարգիս:

82. ԼՈՌԻՍ-ՄԵԼԻՔՈՎ

Նիկողայը Լոռիս-Մելիքովին կանչում ա, ասում ա. «Դու Արպրումը թուրքի ձեռիցը վե կալ, իրանց էլ ըտեղանքից քշի, Հայաստանը տամ քեզ»:

Լոռիս-Մելիքովը մի քշերվա միջին թուրքերի դիմացի դուզերրմը էնքան դաղարկ

չադրնի ա վն թողում, որ ասելու 5ն. ասում են աստղերին թիվ ու հեսաբ ա ըլել, նրա չադրնհրին թիվ ու հեսաբ չի ըլել: Թուրքերը ըռավողը վեր հն կենըս, տենըս: Ասում են. «Պահ, պահ, էս որ սրանց չադրնին են էսքան, բա պորքը ինչքան կլի»: Սրանք գիդեն թե են չադրնին լիքը պորք ա, թող են անըս ու փախչում: Լոռիս-Մելիքովը պորքը քաշում ա ու ընկնում դրանց եղևա, տանըս Արգրունեն էլ անց կըցնըմ, հրա սի բան էլ դենը անց կենըս: Նիկողայր որ տենում ա Լոռիս-Մելիքովի հունարը, ստածում ա, թե իրան խոսքի տերը ըլի, Լոռիս-Մելիքովը կդառնա թագավոր, կուժեղանա, եղով էլ իրան վնաս կտա, թե խոսքի տերը չըլի...

Լոռիս-Մելիքովին կանչում ա պալատ, պատիվ ա տալի, անթիվ նվերներ ա տալի, հետն էլ թույն: Լոռիս-Մելիքովին թույն ա տալի, սպանըմ:

83. ԹԵՎԱՎՈՐ ԲԵՄ

(Թումանյանի շրջան,
նոր անունը Դանուշավան)

Այգեհատ գյուղի ձորումը մի խաչ կա, որին ժողովուրդը Թեավոր բնա ա կոչում: Գյուղի ծերերը պատմել են, որ. «Ժամանակին էրկու չոբան ոչխարները բերում են ըսի արածայնում: Ըրիկունը կաթը կթում են թող անըմ, որ ըռավողը տըքցնեն ուտեն: Էջերը օձը գալի մտնում ա մեջը: Չոբանին քջերով վեր են կենըմ, կրակ անըմ, վեր կաթը դնեն տաքցնեն ուտեն: Կաթը դնում են թե չէ՝ մեկ մի դուռ օթումը պտտվում ա, քշանըմ ա, որ իրան գցի կաթի մեջը: Սրան քիշ են անում, մեկ ա գալի, ըլետ քիշ են անում, համա դուռը իրան քցում ա պղինձը:

Չոբանին կաթը թափում են, տենըմ են՝ օձը միջին էփել ա: Դըջի հիշատակին ըտի խաչ են ջինել տալի, ու անըմը դընըմ Թեավոր բնա:

84. ԴԵԲԵԴ

(Գուգարքի շրջան)

Գյուղը էստեղ եկել ա Մարցիկ 1858 թվին: Տասնըներեք տնտեսություն ա ըլել: Էկած տարին ինը կին ա ազատվել, ինն էլ տղա են բերել: Ասել են՝ էս գեղը սեպ վրա էկավ: Անտառ ա էլի սեծասանությունը՝ բարդուտ, կաղնուտ, ասեն տեսակի ծառ, ծաղիկ էլի ա: Մասուխը, սոջը, տանձը, խնձորը եղել են, անասունները հեշտ են պտենել: Գութանը տասներկու լճով վարելիս են ըլել, մարդիկ անհատ ֆողեր են րածանել, հետո գութանով վարել են: Հարուստները անասունները պահում էին ամառանոցումը: Սկզբում գյուղի անունը եղել ա Խաչի գյուղ (Ղարախաչ), հարևան գյուղացիք Լլըրեքսը են ասել, մթամ թե ցած տեղ: Խորերդային կարգերի օրոք մեր գյուղի անունը փոխել են, գեղի միջի գնացող ջրի անունով դրել են Դեբեդ:

85. ԶԻԼԱՎԻ ԿԱՊ

(Թումանյանի շրջան)

Անցյալ դարի սկզբին Կողր գյուղի Ջավադ բեկի նոքյար Ալիխանյան Ջիլավը իր բնկեր Խուդինի հետ փախչում, գալիս է Օձուն: Ճանապարհին լեզգիները կտրում են նրանց առաջը ե թույլ չեն տալիս մտնել Ագարակ: Երկու ընկերներով դիրքեր են մտնում, կռվում են լեզգիների հետ ե փախուստի մատնում նրանց:

Կովի վայրը եիմա կոչվում է Ջիլավի կապ: Կովի վայրում կա Ջիլավի անունով հուշաքար:

86. ՕՁՈՒՆ

(Թումանյանի շրջան)

Օձուն գյուղի անվան մասին տարրեր պատմություններ են անում տեղացիները:

Մի սասն ասում ա, թե Օձուն ա կոչվել գյուղի վանքը օծելու (օծելը փոխվել ա Օձունի) օրվանից:

Ուրիշներն պատմում են. թե գյուղը դրանից առաջ ա գոյություն ունեցել, էս եկեղեցու տեղն ուրիշ եկեղեցի ա ըլել, որ էդ եկեղեցու եռգեորական սեծերից սնկին. որ առասպելական ուժի տեր ա ըլել, մի հրեշ օձ ա հանդիպել, սպանել ա, օձն էլ սատկելուց եղը քար ա դառել: Էդ քարը հըմի էլ կա վանքի ղաթին, եսկա օձ գավապանը բերանին:

Մի սասն էլ ասում ա, որ գեղատեղում օձ շատ ա ըլել, դրա համար էլ կոչվել ա օձերի երկիր, օձերի քաղաք, Օձուն:

Մեր պապերի պատմելով Օձունի ժողովուրդը բոյով, խոշոր, եսկա մարդիկ են եղել: Ջարսանք են պատճառում գերեզմաններից դուրս եկող նրանց սեծ ոսկորները: Ճարտար լիպու են ունեցել: Մեջիսում նրանցից մեկի մասին (Հայրապետի) ասել են՝ էս ինչքան տիտան մարդ ա, դրանից ազգանունը՝ Տիտանյան Հայրապետ: Հրմի էլ Տիտանյաններ Օձունում շատ կան: Բայց տիտանները վերացել են, նրանց ժառանգները Օձունի սովորական մարդիկ են:

87. ՍԸՐԲ ՕՉԱՆԱ ԽԵՉԸ

Սուրբ Օհանի խեչը Մղարթի հանդիպումն ա Ուլունլարի վերին կոանը:

Սուրբ Օհանն իր իուցից դուս ա գալի, տենում ա, որ ուշար օձը մատն ի վեր իջել ա, ուլում ա ժողովրդին խմի: Ղամշով տալիս ա, տեղն ու տեղը քար ա դառնում, քնթիցը ջուր ա կաթում, որը, ասում են, եկեղեցու թնդոցն* ա:

Մինչի օրըս աչքերը վրեն ա, ինքն էլ քար կտրած մնում ա:

88. ՍԸՐԲ ՕՉԱՆԱ ԹՆԴՈՑԸ

Սուրբ Օհանը օխտը սոնթ ա ունեցել: Մի օր իրան սոնթին դրկում ա, ասում ա՝ գնա էն դարը, տես էն ինչ ձեն ա գալի: Էս սոնթը գնում ա, ետ չի գալի. էն մնին ա դրկում, սա էլ չի գալի. տես օխտին էլ իրար եղևան դրկում ա. մինն էլ ա ետ չի գալի: Սուրբ Օհանը վեր շատ ճամփա յա պահում, տենում ա օբմի չըկա, ինքն ա գնում: Գնում ա տենում ըտի մի եեյվարա վիշապ, էտ օխտը սոնթին էլ կուլ ա տվել, ուռել, փքվել ու պոռտիկ ըլել: Ասում ա. – Անիծվես դու, անիծվես, տեղն ու տեղը չորանաս, քար դառնաս, պորտիցդ էլ ջուր գա, ջուրն էլ դեդ դառնա, դե շուտ մոնթերիս վեր ածա:

Վիշապը ծեռաց տեղն ու տեղը չորանում ա, պորտիցն էլ ջուր ա գալի, ինչքան եիվանդ, յարալու ըլեր գնին ընդի, էն ջրովը լվացվին. լղանին ու սղանին, գին տուն:

Էն օխտը մոնթի գերեզմանն էլ ընդի ա, օխտը տապանաքար կա:

89. ՕՉԱՆ ՕՉՆԵՑՈՒ ԱՆՁԸ

Օհանես Օձնեցին Օձունում ա ծնվել, տասնմեկ տարի կաթողիկոս ա եղել: Կաթողիկոս եղած վախտը մեր եկեղեցին վերանորոգել ա: Օձունի ժողովուրդը նրան չի եարգել, պատճառը էն էր, որ նա իրան եամա խասակը ծածուկ սիրեկան ա ունեցել, դրա եմա էլ ժողովուրդը նրան ատել ա. անդամոհմել ա Արդվի գյուղ, ընդեղ էլ մի եկեղեցի ա շինել:

Օձնեցին ասել ա. «Հենց տեղ գնալ պտեմ, որ Օձունը չերես, Օձունից էլ մարդ չտենամ»:

Հին մարդիկ ասում են, որ Օձունում, Օձունի մարդն առաջ չի գնում, րասլամիթ չի ըլում, դեռ եմի էլ եին մարդիկ ասում են, որ Օհանես Օձնեցին գյուղի ժողովրդին անիծել ա, ասել ա. «Էս գյուղի մարդը չաճի»: Գյուղի մեծությանն ու ժողովրդի շատությանը մեր գեղիցը ենքան էլ առաջավոր

* Թափվող տեղանքը (Ծ.Կ.):

մարդ չի ըլլում, հթի լավ մարդ էլ ա ըլլում. չի
երգարում, շուտ ա մահանում:

90. ՕՋԱՆ ՕՋՆԵՑՈՒ ՄԱՍԻՆ

Պապերից լսելով Օհանես ՕՋնեցին
վարդապետ էլած չախը կուսերից սեկի ենտ
գործ ա ունենում, կույսը հղիանում ա: Ժո-
ղովուրդն ասում ա՝ վարդապետից ա: Նե-
ղացել ա, որ իրան գրպարտել են, ասել ա.
«Ես պտի ՕՋունից գնամ, էնքան գնամ, որ
ՕՋունը չտհնամ»:

Ժողովրդին հավաքել ա, աղոթք ա արել,
ասել ա. «Տիր, մանուկը լիպու ըլի քեզանով,
որ ինքն ումնից ա»:

Մանուկը լիպու ա ըլի, ասել ա՝ ես ֆլան
հովվից հմ:

Օհան ՕՋնեցին ՕՋունից գնացել ա
Արդվի, եկեղեցի ա շինել, բնակվել ա որպես
Աստծու մոտ հավատացյալ, տարենը մը ան-
գամ ա կնոջ մոտ գնալիս էլել, մի մենակ էդ
նշանավոր օրը:

91. ՕՋԱՆ ՕՋՆԵՑՈՒ ԳԵՐԵՉՄԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Օհան ՕՋնեցու գերեզմանը գտնվում ա
Արդվի գյուղից վեր՝ մի դքի վրա կառուցված
վանքի մոտ: Գերեզմանի քարի տակին եա-
մարյա հող չի մնացել, քարը շրջվել ա: Հի-
վանդատերերը քարի տակի հողը որպես
դեղ տվել էն հիվանդին, ոչխարը ծաղիկ ա
ընգել, վերել էդ հողի վրա ջուր են ածել,
ջուրը հոսելով իջել ա ներքե, որ ոչխարը
լսի, փրկվի: Էդ եույսը համ մարդկանց ա
րուժել, համ անասուններին: Էդ եողը մինչե
ըսօրի սրբի տեղ բռնում ա:

ՕՋնեցու գերեզմանի եողի առասպելա-
կան ուժի գինը էնդար բարձր ա ըլել, որ
տասնութ թվին, եր որ թուրքը հարձակվել
ա Հայաստանի վրա, մի թուրք իրա պինձոր
տղին թափջուր ա արել, թե րան ա, կհաս-
նես ՕՋնեցու գերեզմանին, նրա գերեզմա-
նից հող կբերես, նրա գերեզմանի հողն
ստեն ինչի դեղ ու դիր ա:

92. ՀՈՎՀԱՆ ՕՋՆԵՑՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Լոռում հնում Օճունք. հսի Ուլունլար
գյուղ կա, որից դենը. Արդվի գյուղում մի
ընտիր եին եկեղեցի կա: Հովհան Օճնեցին
վարդապետ հղած ժամանակը ապրում ա
ըսի ու աշակերտներ սովորեցնում: Էդ տա-
րիներին հուլները Լոռին տիրած են ըլլում.
Կուրթանանց ձորումը մի մեծ վանք են
շինում, ամրոց միաբանությունը ապրում
ա ըտե, ժողովրդի եաշվին ու ըտեղից հրա-
եանգներ ա տալիս ժողովրդին: Լոռվա
ծերերը պատսել են, որ դրանք ժողովրդին
տանջում էին, պատժելու համար տախտակ
էին ծակում, անկացնում գլուխներով,
ուսերին նստում, ման ածում, գլխերին
պոպոք ջարդում: Հովհան Օճնեցին մտա-
ծում ա՝ ոնց անր, որ ժողովրդին ապառի,
ուլում ա Լոռվա ժողովրդին ապստամբաց-
նի, որ հուլներին քեն երկրից, բայց ժո-
ղովրդին էնքան էին ճնշել, որ դառել ա
վախուկ ոչխար:

Օճնեցին լսում ա, որ Հոռմի թագավորի
տղեն շատ ծանր հիվանդ ա, ոչ մի բժիշկ չի
կարում լավացնի: Ինքն էլ հայտնի բժշկու-
թյուններ գիդա, վեր ա կենում ու գնում
Հոռմի թագավորի մոտ, հայտնում ա, որ.
«Թագավորն ապրած կենա ես կբժշկեմ քու
տղին»:

Նայում ա ինչ եիվանդություն ա ե իս-
կապես րուժում ա: Թագավորն ասում ա. –
Ի՞նչ ես ուլում, ի՞նչ ցանկանա կկատարեմ,
քաշովդ մի ոսկի կտամ:

Օճնեցին թե. – Թագավորն ապրած կե-
նա, ինձ հարստություն հարկավար չի, ես
ժողովրդիս ցավով եմ էկե, ինձ մի քիչ պորք
տուր, գնամ թշնամուն իմ երկրից քեմ, որ
ժողովրդիս չտանջի:

Թագավորը մնում ա պարմացած, չէր
սպասում, որ պորք կուլի: Զորք տալը պալի-
տիկայի գործ ա, կարող ա թշնամություն-
ներ առաջացնի իրա դեմ, ինչ անի, որ դրա-
նից ապառվի, խոսք ա տվել:

– Դե, – ասում ա, – որ խոսք եմ տվել,
պորք կտամ, պայմանով, որ իմ պորքը տա-

նես, բոլորին սաղ հետ ընրես, օ՛ ով չսպանվի:

Օձնեցին տենում ա, որ էդ պայմանը դիտմամբ ա անում, որ վախենա, չտանի: Մտածում ա, ստածում, հնարը գտնում ա. — Թագավորն ապրած կենա, ըսվ, կտանեմ, սաղ հետ կբերեմ: Հիսուն հազար ընտիր Կորք տուր, Կինամթերք տուր, տանեմ իմ ժողովրդին Կինես, Կորքիդ տանեմ ընդե կախացնեմ՝ թշնամուն սարսափ, իմ ժողովրդին էլ ոգևորություն:

Ձորքն առնում, գալիս ա, թշնամին սարսափում ա, որ հոռսեական քաջ Կորք ա էկել, առն ընկնում ա մեջը, եայերն էլ ոգևորվում են, թե եայտնի պետության Կորքը թիկունքներիս կանգնած ա, քաջանում, Կինվում, սկսում են հույներին ջարդել, Լոռույք թշել ե Լոռին ապատել:

93. ԲԵՐԴ

(Թումանյանի շրջան)

Բերդ գյուղի տեղը ժամանակին եղել է Բագբառունի Կյուբիկյան Դավիթ Անհուլ թագավորի ամրոցը, որը ժամանակի ընթացքում վեր է ածվել լաթոռանիստ քաղաքի: Հետագայում ամրոցն ավերվել ա թշնամիների կողմից, բայց գյուղը պահել է իբրև անունը՝ Բերդ:

94. ՄԱՆԱՀԻՆ

(Թումանյանի շրջան)

Գյուղի անվան ծագումն ավանդաբար այսպես են բացատրում՝ Սա-նա-հին, սա նրանից հին բառերի միացումից է առաջացել, որ նշանակում է սա (Անահինը) նրանից (Հաղպատ) հին է:

95. ՀԱՂՊԱՏ

(Թումանյանի շրջան)

Հաղպատ անունը գյուղի մեծերը կա-

պում են հաղթանակ և պատ բառերի հետ: Ասվում է, թե Հաղպատի վանքը իսկական պատ է. կատարյալ կառուցվածք: Նա սիածամանակ հաղթանակի սրտ է, հաղթ սրտ, թ-ն սղվել է. ետդն ու սրտը միացել, ստացվել է Հաղպատ:

96. ԴՄԵՂ

(Թումանյանի շրջան)

Դսեղ անունը սկզբնական շրջանում եղել է Դրսեղ («Դրսի գյուղ, դուխտեղ», «Դվի գեղ») ձևով:

Ներքևից՝ Ձորի գեղից, բարձրացել են տախտերը, մյուս գյուղերից՝ ձորերով անջատված սաղախարթը, ե անվանել են բարձրության վրա, դրսում եղած գեղ, սրանից էլ՝ Դսեղ:

97. ԱՐԴՎԻ

(Թումանյանի շրջան)

Արաբները վեր Դվինը քարուքանդ են անում, ըտեղի ժողովրդին որին գերի են աանում, որն էլ փախչում են դես ու դեն: Կեսն էլ գալիս են ըսաի, տուն են շինում, գեղ գցում: Իբենց հին բնակավայրի անունով նորը անվանում են Արդվին, ըսա իմաստի՝ Դվինից եկած:

98. ԱԿՆԵՐ

(Թումանյանի շրջան, նախկին անունը Որնակ)

1. Գեղատեղի վանքն առաջ բերդ ա ըլել, թաթարները եարձակվում են բերդի վրա, եամա չեն կարենում եաղթեն: Ուլում են ջրի ակները փակեն, որ ժողովուրդը ստիպված եանձնվի: Համա ջրի ակունքը ենդար խորն ա ըլլմ, որ չեն կարենում դեմն առնեն, մինը փակում են, մեկել յանովն ա ջուրը գընում դբա բերդը: Գեղի անունը տեհ էլ մնում ա Ակներ:

2. Առաջուց գյուղը Դրսնանքից երկու կիլոմետր ներքև ա ըլել: Ժողովուրդը էս վանքում ա պառսսարվել: Թշնամին հետաքրքրվել ա, թե ո՞րն ա ակը. որ փակի, մարդկանց ջրից փրկի, գրավի: Ո՞րն ա ակը, — Որնակ — առաջանում ա գյուղի անունը:

Հմի ասում են Ակներ:

99. ՄՈՏԿՈՐ

(Թումանյանի շրջան)

1. Մոտկորի ձորում են գտնվում Թումանյանի շրջանի Լորուտ, Շասուտ, Աթան, Ահնիձոր գյուղերը: Մոտկորի ձորը Լոռու գեղատեսիլ անկյուններից մեկն է, ծածկված ծառ ու ծաղկունքով: Առաջներում մութն ընկնելու պես ձորն ու նրանում գտնվող գյուղերը թաղվում էին մթության մեջ, ձորի անունը դրանից էլ առաջացել է. մթնում կորած րառիցի, որի սղումից առաջացիլ է Մոտկոր անվանումը:

2. Մոտկորա գեղատեղը խիտ ծմակի մեջ ա էլել, ծմակը գիշեր-ցերեկ մութն ա էլել, մարդիք տնից, գեղից որ քիչ հեռացել են, էլ կարացել չեն թափա գեղը գան, ձեն են տվել, որ գեղից ձեն եանող ըլի, ձենի կոան վրա գան, գեղը գտնեն: Կամ էլ տեղներումը մնացել են կանգնած, որ մի շուն հաչի, որ-ձակ կանչի, ձենին գան, գեղը գտնեն: Կանչողը ձեն ա տվել. «Կորա, կորա, քոմակ արեք»:

Գեղից ձեն են տվել. «Որդի ես, որդի կորարը»:

Մարդիկ պատասխանել են. «Մոտիկ եմ, մոտիկ կորա»:

Քարափի միջից ձենը պատասխանել ա՝ Մոտկորա, մոտկորա...

Գեղեցիկ ծմակի անունը դրել են Մոտկորա ծմակ, գեղի անունն էլ՝ Մոտկորա գեղատեղ:

3. Մի մարդ գիշերը դուս ա գալի ջրվեթի, հարեանի շունը հաչում ա. մարդը վախից գնում ա անտառի կողմը, շունը դրա հետևից: Մարդը րարձրանում ա ծառը, օգ-

նություն ա կանչում. «Վա՛լ, կորա, քոմակ արեք, կորա»:

Մի ուրիշ մարդ տանից դուս ա գալի, կանչում ա. «Այ տղա, էդ ո՞վ ես. էդ որդի՞ ես, ի՞նչ ա պըտահել, տեղդ ասա, ասա՝ գաս»:

Ծառի վրից մարդը պատասխանում ա. «Մոտիկ եմ, մոտիկ կորա, մոտիկ կորա»:

Ձենը ընկնում ա ծմակը, արձագանք տալի՝ մոտ կորա, մոտ կորա...

Դրանի տեղի անունը դառնում ա Մոտկորա ծմակ:

100. ԱՀՆԻՁՈՐ

(Թումանյանի շրջան)

1. Գյուղի հողերը թագավորական են ըլել: Ամրոց Մոտկորը՝ Մարցը, Լորուտը, Աթանը հարկ են տվել եկեղեցուն: Այս գյուղի մարդիկ ափսավոր են ըլել, անգամ եկեղեցու հարկահավաք, դաժան ու անամոթ Ռոստոմ Թումանյանը ոխակ չի արել մտնելու էդ գեղը, գեղացիք եկեղեցուն հարկ չեն տվել: Թիվրպի գուրերնին կարծել ա, թե գյուղը եարկը տալիս ա Գանջային կամ Դիլիջանին, սրանք էլ կարծել են, թե հարկը տալիս են էջմիածնին: Գյուղի տեղը իմացող չի էլել, ասել են Ահնիձոր:

2. Ահնիձոր կամ Ահնիգոր անունն առաջացել ա էսպես: Մարդիկ որոշել են ձորում գյուղ ելամել, գնացել են իրանց քուլփաթը, ունեցած-չունեցածը բերելու: Կնանիք եկել են, տեհել, մի մութ ծմակ ձորի մեջ, գեղ են ելմնելու, վախեցել են, ասել են. «Քշերը ահալու, փոր ահալու, էս ինչի էկանք էս վիրունի տեղը»:

Գեղի անունը կպել ա Ահնիգոր (ահալու օր, տեղ):

3. Երբ այս ձորում գյուղ է ելմնվում, հարեան գյուղերից մարդիկ են գալիս տեսնելու համար, թե ինչպես են ապրում իրենց րարեկամները նոր գյուղատեղում: Ժամանակն աշնան կողմն ա լինում, թուխպ ու մառախլապատ օր, անտառից ցերեկով գալանների ոռնոց, ձորից ջրի վզոցը

խառնվում են իրար և վարպանդեցնում մարդկանց: Հետդարձին. վախը սրտներում, մարդիկ անընդհատ կրկնում են. «Ասպու ձոր. անսպու ձոր...»:

Դրանից էլ Աննիձոր անունն ա ստանում գյուղը:

101. ԾԱԹԵՐ

(Թումանյանի շրջան)

Ծաթեր գյուղը ջրի պակաս է ունեցել, գյուղից ներքե, քարափի տակ, ձորում սի քարակ աղբյուր կար, որի ջուրը կաթիլի նման խլսում է քարափի միջից: Գյուղացիներն իրենց ջրի ամանները տարել են, հերթի դրել, եկել են գյուղ իրենց գործին և ուշ վերադարձել են. երբ իրենց եերթը հասել է, ջուրն առած եկել են տուն:

Ավանդությունը պատմում է, որ մի անգամ գյուղի կանանցից մեկը, երբ գնում է ջրի, տեսնում է հարեանի աղջիկը ջրամանով վերադառնում է, եարցնում է, թե իր հերթը չի՞ եսսել, սա պատասխանում է, թե՝ ոչ, որովհետև ջուրը կաթ-կաթ է գալիս: Աղջիկը թրվատ է լինում, կաթելու փոխարեն ասում է՝ ջուրը ծաթեր: Նրա պատասխանը լսում են հարեան գյուղի մարդիկ և կրկնում են՝ ծաթեր-ծաթեր:

Դրանից էլ գյուղի անունը մնում է Ծաթեր:

102. ՃՈՃԿԱՆ

(Թումանյանի շրջան)

Լեզգիները հարձակվում են գյուղի վրա և սկսվում է կոտորածը: Գյուղը տեղավորված էր ձորի մեջ և նրա ավերին, ուներ ճոճքի տեսք, գյուղացիք վազում են լանջն ի վեր և ճվճվում են:

Դրանից էլ առաջանում է գյուղի անունը՝ Ճոճկան:

103. ՂԱԶԱՂԱՆ

(Թումանյանի շրջան, նոր անունը Արևածագ)

Չորս ախարեր Ղաղախա կոնիցը գալիս են Լասրաղու, ըստի շատ ջոգ ա ըլլմ, բրախըս են. գալի հարևան բերպենների գեղը՝ Կողես: Մի քանի վափոտ ըստի ապրում են, ասա տենում են էս բերպենին իրանց թարս աչքով են մտիկ տալի. բրափում են. գալի սի առանձին տեղ, գեղ գյւլմ. անրմը դընում Ղաչաղան: Մթամ ու իրանք դաչաղի նման փախել են գեղից գեղ, մինչև իրանց եմա գեղ են եիմնել:

104. ՍԱԴԻԲԱԳԴԻ

(Թումանյանի շրջան, նոր անունը Ջգալով)

1. Գեղատեղը ձեռք է բերել Սարիբեկը և անվանել է Սարի բեգի գումեր: Հետագայում էդ բառերի միացումից ու փոփոխությունից գյուղի անունը դարձել է Սաղիբագղի:

2. Գյուղի չորս կողմը փոսեր կան, բագեր, որոնք եավանաբար առաջացել են կրկնվող պատերազմներից: Դսեպիները դրանք անվանել են սարի բագեր: Դրանից էլ առաջացել է գյուղի անունը՝ Սարիբագղի:

105. ՔԱՐԻՆՋ

(Թումանյանի շրջան)

1. Գյուղը քարերի մեջ են սարքել, քարափի տակ, ասել են քերխնջ:

2. Թուրքի, պարսիկների, լեզգիների հարձակումներից պաշտպանվելու ետևար ժողովուրդը փախել ա ծմակը, քարափների մեջ, ձորի մեջ, որ հեռվից գյուղը չերևա: Հեռվից եկածները նայում էին գյուղին, եարցնում էին՝ էս ի՞նչ ա: Տեղացիք պատասխանում էին՝ քա՛ր ա, ի՞նչ ա: Սրանց ձեռ են առնում, կրկնում՝ քա՛ր ա, ի՞նչ ա:

Դրանից էլ մնացել ա Բարինջ տեղանունը:

106. ԱԹԱՆ

(Թումանյանի շրջան)

1. Լնայալում գյուղում եկեղեցի է եղել սյատին՝ «Այս եկեղեցին կառուցեց Վաթան-անյես վարդապետը» արձանագրությամբ: Ժամանակի ընթացքում վարդապետի անունը աղավաղվել ա, դարձել Աթան, գյուղի անունն էլ սնացել ա Աթան:

2. Աթանես անունով մի տիրացու պա-վակներ չի ունեցել, որոշել է իր միջոցներով գյուղում եկեղեցի կառուցել: Հարեան գյուղերից եկել են այստեղ կնուներ, պսակադրության, երգում տալու, մեռել թաղելու: Ասել են՝ գնանք Աթանեսի եկեղեցին, դրա-նից էլ գյուղի անունը մնացել է Աթան:

107. ՇՆՈՂ

(Թումանյանի շրջան)

Գյուղը գտնվում է Կայծոռ ամրոցին կից լանջերում: Գյուղի մոտակա գետակի եռ-դասարածությունները ոռոգելու շնորհիվ գյուղը շինացել է, հարստացել բերքով, որի համար էլ գյուղը կոչվել է Շնող:

108. ՈՒՋՈՒՆԼԱՐ

(Թումանյանի շրջան,
Վերականգնված է հին անունը՝ Օձուն)

Գյուղի մի ծայրից մինչև մյուս ծայրը ձգված է անանյանայի ձոր՝ վեջերին խոշոր քարաժայռեր: Գյուղն անունը ստացել է այդ երկար ձորի անունից:

109. ՀԱԳՎԻ

(Թումանյանի շրջան)

Ըստ գյուղի մեծերի Հագվի անունն առաջացել է եակվել բառից: Շրջակա գյուղե-րից՝ Օձունից, Ամոջից որոշ տներ դուրս են

եկել և եակվել դեպի Հագվի գյուղատեղը: Հետագայում եակվելը դարձել է հագվել, իսկ ավելի ուշ օլ վերջավորությունը վեր է ածվել ի վերջավորության և գյուղի անունը դարձել է Հագվի:

110. ԹԵՂՈՒՏ

(Թումանյանի շրջան)

Թեղուտը անցյալում եղել է Շնող գյուղի գոմաեանդը՝ ձսեռանոցը: Այդ տեղամասը ծածկված է եղել թեղի ծառերի անտառով, որից և առաջացել է գոմաեանդի անունը:

111. ԼՈՐՈՒՏ

(Թումանյանի շրջան)

Լորուտ գյուղի անունն առաջացել է այդ վայրում գտնվող լորենու ծառերի անտառի առկայությունից:

112. ԿԱՃԱՃԿՈՒՏ

(Թումանյանի շրջան)

Կաճաճկուտ գյուղն անցյալում եղել է Աքորի գյուղի գոմաեանդը: Գյուղն իր անու-նը ստացել է հանդամասում մեծ չափով գաճաճ բույսեր աճելու կապակցությամբ:

113. ՂԱՐԱՔԼԻՍԱ

(Գուգարք, Վերականգնված է
հին անունը՝ Վանաճոր)

1. Ավազակախումբը, երբ հարձակվում է գյուղի վրա, ժողովուրդը լցվում է եկեղեցին և ամուր փակվում: Ավազակները ջանում են ներս մտնել, կանանց ու աղջիկների առեանգել, բայց դրսից օգնության են հա-նում, ավազակապետին կապկալում, որ դա-տեն: Ավազակապետը նախում է համատա-

րած դիակներին և տեսնում է. որ ոչ որ իրեն օգնության չի հասնում, բացականչում է՝ դարա-քրիսա (սե եկեղեցի), որի իմաստն էր, թե եկեղեցուն սե գործ կատարվեց:

2. Մեկ այլ ավանդություն Ղարաքրիսա անունը կապում է սե քարից կառուցված եկեղեցու գույնի հետ. որի համար տեղավայրը ստացել է Ղարաքրիսա անունը:

114. ԴԱՐՊԱՍ

(Գուգարքի շրջան)

Դարապաս պարսկերեն րաո է և նշանակում է սեծ դուռ:

Գուգարքի շրջանի Դարապաս գյուղը գտնվում է Լեռնապատ գյուղին մոտ. Թբիլիսի-Երևան երկաթգծին կից: Նա դարապաս է հանդիսացել վերոհիշյալ տեղավայրերի համար, որից և առաջացել է գյուղի անունը:

115. ԶՈՐԱԳՅՈՒՂ

(Գուգարքի շրջան)

Գյուղը նախկինում գտնվել է այժմյան գյուղի տակի ձորում, դրանից էլ ստացել է Ձորագյուղ անունը:

116. ՀԱՄՁԱԶԻՄԱՆ

(Գուգարքի շրջան)

Գյուղը գտնվում է ծաղկուն մարգագետնի վրա, դրա համար կոչվել է Համղաչիման:

Առաջներում այն կոչվել է Բուլի գյուղ, գեղատեղում բնակչություն չի եղել: Շատ խոտ և եղել: Առանց հնձելու մնացած խոտը աշնանը բուլին՝ ա տվել: Հարեան գյուղացիք ասել են՝ բուլին տվող գյուղը, և առաջել և Բուլի գյուղ անունը:

117. ՎԱՐԴԱՆԼՈՒ

(Գուգարքի շրջան)

Մեծերը պատմում են, որ Նոյսերայանի շրջանի Բաղանես գյուղից Վարդանը գալիս է Գուգարքի շրջան, մի հին գյուղատեղում բնակություն հաստատում: Գյուղն այս անունով կոչվում է Վարդանյու:

118. ԶԱԼԱԼՕՂԼԻ

(Ստեփանավանի շրջան, Ստեփանավան)

Ջալալօղլի կոչվել է նրա հիմնադիր Ջալալ իշխանի որդի՝ Ջալալ օղլու անունով:

Առաջներում Ջալալօղլու ձորի ճանապարհի վրա խաչարձան է եղել. «Կանգնեցավ խաչս ի Ջարալի իշխանն» արձանագրությամբ: Ջալալօղլու հին բնակիչների վկայությամբ գերեզմանոցում գտնվում են Ջարալի և Ջալալ օղլու գերեզմանները:

Հետագայում Ջալալօղլին վերանվանվել է Ստեփանավան:

119. ԶԳՐԱՇԵՆ

(Ստեփանավանի շրջան)

Զգրաշեն գյուղատեղի բնակիչները աղոթելու, հարսանիքի, թաղման ևամար գնում էին հարեան Ագարակ գյուղի եկեղեցին: Մի օր էլ ագարակցիք կանգնում են և թույլ չեն տալիս նրանց օգտվելու իրենց եկեղեցուց, որպեսզի իրենց համար եկեղեցի կառուցեն: Զգրաշենցիք կառուցում հին իրենց եկեղեցին և գյուղն էլ եկեղեցու անունով կոչում Զգրաշեն:

120. ԳՅԱՌԳՅԱՌ

(Ստեփանավանի շրջան, նոր անունը Պուշկինո)

Կրիվոյի, Ստեփանավան քաղաքի ռուսական հատվածի և շրջանի ռուսական գյուղերի նախնիները քսանհինգ և ավելի տարվա պիսվորներ են եղել Լոռու: Հավանելով

11 Սպիտակիմ:

տեղի կլինան, առատ հողային և արտադարձային տարածությունները, նրանք պաշտոնաթող լինելուց հետո չեն վերադարձիլ հայրենիք, այլ ընակություն են հաստատել այդ գյուղերում:

Ա.Ա.Պուշկինը Թրիլիսիից էրպրում ճանապարհին այցելել է այստեղ:

121. ՖԻՈԼԵՏՈՎ

(Ստեփանավանի շրջան)

Առաջներում այս գյուղը կոչվելիս է եղել Նիկիտինո, իսկ սեր ժամանակներում այն վերանվանվել է Բաքվի քսանվեց կոմիսարներից մեկի՝ Ֆիոլենտովի անունով:

122. ՎԱՐԴԱԲԼՈՒՐ ԵՎ ՀՈՐԱՐՁԻ

(Ստեփանավանի շրջան)

1. Ավանդարար պատմվում է, որ Վարդարյուր գյուղի անունը ծագել է վրաց պորքի հայ պորավար Վարդանի անունից, որը թշնամիների դեմ մղած սարտերում սպանվում է թաղվում Վարդարյուրին կից րլի վրա: Հետագայում Վարդան և րլուր բառերի միացումից առաջանում է գյուղի Վարդարյուր անունը:

Վարդան պորավարի եղբայրը՝ Համբարձումն էլ է այս պատերազմում սպանվում և թաղվում է Հորարձի գյուղատեղում, նրա անունով այդ վայրը կոչվում է Համբարձում: Այդ անունը ժամանակի ընթացքում ձևափոխվելով դառնում է գյուղի Հորարձի անունը:

2. Հորարձի գյուղի անունն առաջացել է այս տարածքի սեփականատեր, շրջանում հայտնի Հորոսի անունից:

123. ԳՅՈՒԼԱԳԱՐԱԿ

(Ստեփանավանի շրջան)

Գյուլագարակ բառը կազմված է գյուլ* և

* Պարսկերեն նշանակում է վարդ:

ագարակ հայերեն բառից:

Հավանական է, որ գյուղի անունը նշանակում է միջին ագարակ: Զանի որ Վարդարյուրին կից եղել է Ագարակ գյուղը, սրում գյուղը գտնվել է Չորագետի ձախ ափի սարահարթի վրա: Այս երկու Ագարակ գյուղերի մեջ էլ ընկնում է Գյուլագարակը:

124. ԿՈՂԵՍ .

(Ստեփանավանի շրջան)

Կողես գյուղի շրջակայքում, իրար կողքի, եղել են հին գյուղատեղեր: Գյուղատեղերի այս շարքը նմանեցնելով մողեսների, գյուղն էլ այդ անունով կոչվել է Մողես, սա էլ վերածվելով դարձել է Կողես, իսկ գյուղի հին մարդիկ գյուղն անվանել են Կողեսներ:

125. ԿՈՒՐԹԱՆ

(Ստեփանավանի շրջան)

1. Անցյալ դարում գյուղը կոչվել է Կորդան, այսինքն՝ պինդ, անմշակ, խոպան հող: Մինչև օրս լոռեցիք կորդ ածականը օգտագործում են այդ իմաստով: Հետագայում Կորդանը դարձել է Կուրթան:

2. Պարսպ քյոխվեն ապրելու տեղ չի ունեցել, գնացել ա Ուզունլար, ասել են՝ մենք գյալմա չենք ընդունում, գրնըմ ա Դսեդ, էդտեղ էլ դրան չեն ընդունում: Հարաետյալ գրնըմ ա Ջալաթոլի: Անցնելու ժամանակ ձիու կրոր նալ ա գտնում, ասում ա. «Ըստի մարդ պտի ապրելիս ըլի»: Ման գալով գալիս ա եկեղեցին, գերեզմանոցը: Հետո գալիս են իրեք ախպերները՝ Ղաիշը, Դավիթը, Դանելը, իրանց անունները ապգանունների են փոխում, որ գյուղ հիմնվի, պարսպ քյոխվեն էլ դառնում ա գյուղի քյոխվա:

Գյուղի անունը նշանակում է Գյուրդան* կամ Կուրթան*:

* Պարսկերեն նշանակում է վառ և մեջ:

* Ըստ հացաեափկ, ծորի բերան:

126. ՀԱՄԱՌՈՑԻ ԳՑՈՒՂ

(Ստեփանավանի շրջան)

Կուրթանը շրջանում ալ կերպ կոչվում է Համրոլի գյուղ:

Կուրթանի առաջին բնակիչները երեք հոգիով են եղել, դրանց ոչխարների հոտերը կտրկան էին (մառախուղով ծածկվում էին), և սրանք կանչում էին իրար. «Արա Համրո, գսա՛ր ոչ, արա Համրո, գտա՛ր ոչ...»:

Ջալալօղլիք լսում են, գյուղն անվանում են Համրոլի գյուղ:

127. ՆՈՐԱՇԵՆ

(Ստեփանավանի շրջան)

Բնակիչները գաղթել են Արաշկերտից, Մխիթար վարդապետի առաջնորդությամբ նոր բնակավայր են հիմնել, անունը դրել Նորաշեն:

128. ՍԱՐՁԱՊԵՏ

(Տաշիրի շրջան)

Տեղավայրի բարձունքում շատ ճնճղուկներ են բնակվել*, դրանից էլ գյուղը կոչվել է Սարչապետ:

129. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԶՈՐԱՎԱՐԻ ՄԱՍԻՆ

1. Ջալալօղլում եղած օրերին Անդրանիկ փաշան իմանում է, որ տեղում շատ եայ որրեր կան: Նա եավաքել է տալիս որրերին և իրենց ձիերի թսամբերին առած, իջեցնում են Քորսգիրան կայարանը, եանձնում կայարանապետին, որ ուղարկի Թիլվիս:

2. Ջալալօղլում Անդրանիկ պորավարն իմանում է, որ բնակչությունը սուր վիճեր է մղում քաղաքական տարրեր հոսանքներին պատկանելու հարցում, դիմում է իրեն դի-

մավորելու երաժ տեղի հայկական կայապոլին ու բազմությանը և ասում է. – Լսել եմ, որ երկու օր առաջ այստեղ ընդհարումներ են եղել սեծասանականների, փոքրասասանականների և դաշնակների միջև: Նախ կովենք մեր գոյությունը պաշտպանելու իրրե ավգություն:

3. Լոռու Վորոնցովկա (այժմ Կալինինո) գյուղում Անդրանիկ փաշալի պորքը անցնելու ժամանակ երկար մորուքներով ու երկարաձիտ ոտնամաններով մալականներից ոմանք իրենց ձեղուններից գաղտագողի կրակում են նրանց վրա: Անդրանիկը, ձիու գլուխը շուռ տալով, ասում է. – Էրկեն գեղթե մեկ էլ ետ դարձա, դու իմ ձեռքից չես պրծնի, կկարճացնեմ:

4. Անդրանիկ փաշան իր պորքով որոշ ժամանակ մնում է Դսեղում: Դսեղում եղած օրերին վինվորական բարձր կենտրոնից նրան հրաման է գալիս, որ իր լուրքով մնա այդտեղ և պաշտպանի երկաթուղու գիծը: Դսեղից Անդրանիկն իր պորքով իջնում է Մալց: Մոսկոբի գեղատեսիլ և մթին անտառի միջով, կարկտախառն անձրեւի տեղատարափի տակ, նա հսկում է երկաթգծի անվտանգությունը:

130. ՄԱԿԵԴՈՆԱՑԻՆ ՈՒ

ԽԻԿԱՐ ԻՄԱՍՏՈՒՆԸ

Ալեքսանդր Մակեդոնացին աշխարհի վառելեն գալիս ա, գալիս ա, որ հասնում ա Հայաստան, Հայաստանի տեր ու սիրելիսնը Խիկար Իմաստունն ա ըլում: Խիկար Իմաստունին Ալեքսանդր Մակեդոնացին լավ ա ճանաչելուս ըլում, նա էլ նրան: Իրար եես սովորած են ըլում: Խիկար Իմաստունը կարգադրում ա, որ խալիները փոեն, ֆրանսերեն գրեն՝ շնորհավորում ենք Ալեքսանդր Մակեդոնացու բարի գալուստը: Ալեքսանդր Մակեդոնացին որ գալիս ա, հասնում, տենում էդ բոլորը, մատը կծում ա, ասում ա՝ էս Խիկար Իմաստունի արած գործն ա: Հրամայում ա պորքին՝ մտիք էս

* Սարչա պարսկերեն ճշգրտվում է ճճղուկ:

քաղաքը, ոնց որ ձեր մայրենի քաղաքը: Մայրաքաղաքը 'Իվինն ա ըլում: Խիկար Իմաստունը, հրապարակումը մի մի՛նձ, շատ հին, կողքն էլ ծակ կարաս ա ըլում, մտնում ա սեջը, որ տենա Ալեքսանդր Մակեդոնացին ոնց ա գալի: Ալեքսանդր Մակեդոնացին որ տեղ ա հասնըմ, թուրը հանըմ ա, դընըս էդ կարասի գլխին, ասըմ ա. «Կարաս, չնայած շատ հին ես, կողքդ էլ՝ ծակ, բայց սեջըդ լիքն ա իմաստությունով»: Միջից Խիկար Իմաստունը պատասխանում ա. «Ալեքսանդր Մակեդոնացի, լավ ա ունենալ մի կաթիլ ռախտ, քանց մի կարաս դարդակ իմաստություն»:

131. ԶԻԼՂԱՐ ԻՍԿԱՆԴԱՐԸ

Ջիլղար Իսկանդարը գլխի կես տեղը պոպեր ուներ. ինչ դալլաք, որ նրա գլուխը վեր ա՛ներ, գլուխը տեր, պադվալումը ֆոր աներ, գցիր միջը: Էկավ մի հատ դալլաք, օխտը աղջիկ ուներ, ասավ. — Ջիլղար Իսկանդար, ալի իմ աղջկերանց արինը մի քնգնիր, իմ գլուխս տալ մի, քու սրոը ես դուս չեմ տա:

— Լավ, — ասավ, — դալլաք, ես եավատացած եմ, գնա, տերը քու հետ:

Գլուխը վեր առավ, պրծավ, էդ մարդը ճամփա ընգավ, գնաց իրա գործին: Էկավ, էդ մարդը չէ սրոը պահում ա իրա փորին, էկավ, ուռավ, դոխտուր, ջաննա՝ ճար չկա: 'Իալլաքը գնաց, տեհավ մի հատ ֆոր կու, ջրֆոր, չորսի կուտը չդեր կա, դագի չեղ, մի հատ սկու շինեց ու գլխի վրա քաշեց, էլավ. «Ջիլղար Իսկանդարը պոպ ունի ես, պոպ ունի՛»:

Դոշումը մի հատ չոբան կար, նա էլ ըտե շնուն սծում ա, նա էլ ա ասում. «Ջիլղար Իսկանդարը պոպ ունի, պոպ ունի՛»:

Դալլաքի թուրը ընրնումը չորացավ: Իսկանդարը հսկացավ, ասավ. «Սա սրորս դուս հանեց»:

Մտիկ արագ. տեհավ չոբանն ըտի շնուն սծում ա, շնուլի միջին տալիս ա. «Ջիլղար Իսկանդարը պոպ ունի, պոպ ունի՛»:

Իսկանդարը կոսնեց դալլաքին, ասավ. — Սրոըս ասել ես:

Ասավ. — Ասունագինա ասել չեմ. բայց սին, սեն:

Գնաց, կոնիցը բոնեց ֆորի չղերը շանց տվեց, տեհան չղերը ձեն են տալի. «Ջիլղար Իսկանդարը պոպ ունի, պոպ ունի, պոպ ունի՛»:

Ջիլղար Իսկանդարը թուրը քաշեց իրանն ապանեց: Էդ մարդը ապատվեց:

132. ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻՑ

1. Աստված արու կենդանիներին սեռական անդամներ ա բաժանում: Ամենից շուտ էշն ա գընում, նրան մեծ բաժին ա ընգնում: Վերջը գընում ա ուղտը: Տեսնելով, որ իր բաժինը շատ փոքր ա, խոռվում ա, ետ ա դառնըմ, որ գնա: Աստված բարկանում ա ուղտի վրա, եետեից շպրտում ա, ե այն գնում, կպչում ա ուղտի պոչի տակից:

2. Արջն ու մարդը ախպերացան: Մի անգամ արտը ենձելուց հետո մարդը պառկում ա մի քիչ դինջանա: Ճանճը իջնում ա մարդու ճակատին: Արջը քարը վերցնում, խփում ա, որ ճանճին սպանի: Բայց ճանճը թոչում, գրնում ա, իսկ մարդը՝ մեռնում:

Դրա հմար էլ, երբ մարդ անկախ իր կամքից մարդու վնաս ա տալիս, ասըմ են՝ արջի ծառայություն ես մատուցում:

3. Երբ սկսեցին թոչուններին հալածել, չղիկը թեները քաշեց ե ասաց. «Ես մուկ եմ»:

Հենց որ մկներին սկսեցին եալածել, թեները րացեց ե ասաց. «Ես թոչուն եմ»:

